

— Дис... канд.іст.наук. — К.: Інститут історії України НАНУ, 1997.; Ковальова Н.А. Аграрна політика країнських національних урядів (1917-1921 рр.). — Дис... канд.іст.наук. — Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет, 1999.; Крупина В.О. Білий рух в Україні (1917-1920 рр.). — Дис...канд.іст.наук. — К., 2005.; Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920-х років. — Харків, 1996.; 4. Державний Вістник. — 16. 5. — 1918. — №1.; 5. Селянське слово. — 25. 6. — 1918.; 6. Скоропадський П. Спогади. — К. — Філадельфія, 1995.; 7. Деникин А. Очерки русской смуты // Вопросы истории. — 1994. — № 4.8. Врангель П. Воспоминания барона П. Врангеля: в 2-х тт. — т.1. — М., 1992.; 9. Дет. див. Ковальова Н.А. Аграрні комісії Української Держави: участь у розробці земельного питання (серпень-грудень 1918 р.)// Придніпровський науковий вісник. — 1998. — №106.; 10. Корновенко С.В. Розробка білогвардійськими урядами А. Денікіна, П. Врангеля проектів земельної реформи (1919-1920 рр.) // Український історичний журнал. — 2006. — № 1; 11. Об отставке Колокольцева // Киевская жизнь (далі — К. Ж.). — 29. 8. 1919. — № 4.; 12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф.1061. — Оп.3. — Спр.13.; 13. Ярошевич А. Земля и деревня // К. Ж. — 12. 9. 1919. — № 4.; 14. Оболенський В. Крым при Врангеле. — М.-Л., 1928.; 15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф.1. — Оп.20. — Спр.35.; 16. ЦДАГО України. — Ф.57. — Оп.2. — Спр.428.; 17. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923.: У 2-х тт. — т. 2.; 18. Державний Вістник. — 14. 9. — 1918. — №47.; 19. Селянське Слово. — 21. 07. — 1918.; 20. Голос Києва. — 3. 09. — 1918.; 21. Селянське Слово. — № 21. — 1918.; 22. Будберг. Цели и задачи Государственного земельного банка // Южный край (далі — Ю. К.) — 30. 10. 1919. — № 118.; 23. Будберг. Цели и задачи Государственного земельного банка // Ю. К. — 5. 11. 1919. — № 123.; 24. Державний Вістник. — 2. 9. — 1918. — № 9.; 25. Плетнев В. Что дает крестьянину Добровольческая армия // Заря России. — 17. 9. — 1919. — №1.; 26. Клубний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контрреволюційних урядів за час революції на Україні. — Харків, 1926.

О.В. Кривошея

ЕВОЛЮЦІЯ ДУХОВНИХ ЗАПОВІТІВ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ

Важливим історичним джерелом у вивченні історії Гетьманщини є тестаменти¹ чи заповіти. В архівосховищах зберігається їх значна кількість, але попри велике значення як джерела вони використовуються як попередниками², так і сучасними дослідниками досить рідко³.

В статті пропонується спроба аналізу еволюції внутрішньої структури заповітів на прикладі порівняння тестаментів генерального обозного Івана Волевача 1650 р. і військового канцеляриста Якова Чарниша 1745 р. Тестаменти мали таку внутрішню структуру: інвакація, інтитуляція, нарація, диспозиція, карабарація, кінцевий протокол, субскрипція.

Якщо початковий протокол у 1650 р. розпочинався такою інвакацією: «Во имя отца й сына й светаго духа, Святая живоначальния неразделимая тройца, стаеетсе речь у вечность. Аминь»⁴, то через століття він мав дещо інший вигляд: «Во имя Пресвятая, Единосушняя й Неразделимая Тройцы, Отца й Сына й Святого Духа. Аминь»⁵.

В інтитуляції тестаменту Волевача «Я, раб божий Йван Тихонович Волевач, обозний Войска Запорожского, обиватель чигринский» засвідчується ім'я, титул і місце проживання. У 1745 р. в тестаменті Я. Чарниша інтитуляція йде між протоколом і карабарацією: «Сей мой тестамент подписом руки моей я утверждаю войсковий канцелярист Яков Чарныйш», прихчому місце проживання упускається⁶.

Нарація засвідчує обставини справи з вказівкою випадку написання тестаменту: «будучи мне от господа Бога хоробою обтеженному, й лежачи на смертной постели при конци житие моего, пишу сей мой тестамент» причому вказується на добровільний і правоспроможний характер цього запису «за доброй памяти й з уласного розуму моего, будучи ни от кого ненамовленный й непримушен, леч з доброй воле своей, напред душу свою грешную полешаю господу Богу, а тело мое ко погребению земному, отдаюся у вечную опеку по воле божеской й матери его ж, споручничи Рода христианского, що теж з доброй воле моей, з убогого ймення моего рухомого сим тестаментом стверждаю кому що записал нижей сего тестамент а явствует напредь», - писалося в тестаменті Волевача⁷. Тестамент Я. Чарниша також не оминав нарацію: «Понеже Создатель мой, Христов Господь даровал мне скалеченем ноги моей немалую болезнь, которую я из 1744 году, августа месяца по месяц декабрь сего 1745 года, быш одержим, а в декабра месяца не ощущаю здоровья й не уповаю болше жить». Тут також вказується на правоспроможність автора заповіту: «но еще маючи добрую память, і здравыш мой разум, сим остатной воле моей тестаментом учинил нижеследующее»⁸.

Основна частина заповіту - диспозиція - містить розпорядження стосовно розподілу майна. Автор стверджував: «А что где якого грунта имеится, предковские й мною куплею набитие заходи то все отказую тож жене своей Парасковей да сину Якову», а також «жене моей Парасковей з сином»

Маємо вказівку на втрачений універсал Богдана Хмельницького стосовно отримання маєтностей колишнього гетьмана Барабаша: «вижеписанние угодия Барабашевские наданий мне за войсковую службу его млостю паном Богданом Хмелницким гетманом у вечность з ласки его й всего Войска Запорожского»⁹.

Іван Волевач вказував на чотири шляхи формування своїх статків: батьківські надбання, спадок по безпотомному брату Андрію («Й с опокійного брата моего середулшого Андрея, яко безпотомного, й он по ласце своей братаней все на его спалие предковские грунтя й отческие мне три конци жития у вечность отписал»), гетьманським універсалом надані, «мною куплею набитие»¹⁰. У тестаменті Я. Чарниша вказуються лише на один шлях - отримання в спадок від матері.

Тихоній Волевач протягом життя набув: «На Чутце предком набитие грунтя й поселение людей, й футор, як в отческой духовной описано». «Над Яничем лес з пасекою, сенокосами, с пахатним полем, предковские». «На Чуте сенокоси й пахатное поле предковское». «В Войтовом зеле й Калантасве сенокоси, пахатное поле предковское ж»¹¹.

Іван Волевач розкриває свої купівлі: «А тот лес куплен зо всеми и приналежимостми с поселением людей у Максима Михайловича, жетеля чигринского за две тисечи коп доброй монети без десяти». «Другий же лес мною куплен у Хведори Андреевой, тож жителки чигринской, за пять сот коп грошей доброй монети литовской лечби к своему ж з сенокосами, степом к реце Макаровце в Ингулцу, с плесами рибними и зверинними ловле, где гребля на Ингулце с поселением людей и с чutoriщем, и на тие грунтя запис имеем». «Якие же грунтови с поселением людей и без поселения, жене з сином Яковом в сей духовной ниже описанно: Волевачевские восемь байраков, також и пасека з пчелми, сенокоси по обидва боки Цибульника и пахатное поле с поселением людей, футор, тамо ж де степное поле и тот вижеписаний грунт понад речкою Цибульником, взявши з низшой глови от жбира, где могила, и от Грузкой балки, и от малого Круглого озерца вгору до скель, где и млин мною за кошт построен, футор на Березовце з степом и сенокосами и пасеками и з бидлом, Плоский лес куплею мною набитий, на який и запис имеемо, и тамо пасек две з пчелми». «За Днепром в городку Потоку два млина: мною куплений един в трех колах, ставилом лежниковим, в Стефана Сеницкого посредку млинов, а другой крайний от места в чтирох колах з влаклом в Тимка Миколаевича, на який и записи имеем»

Із заповіту Я. Чарниша ми не можемо знати об'єми його маєтностей, оскільки він передав їх своїй жінці раніше.

Іван Волевач назвав п'ять спадкоємців: дружину, сина та двох доньок - одну заміжною («Зятеви же моему, а мужу Мариному, Гаврилу Коробце, два десят кобил из жеребцев гнедим турецким, да пять коней верхових за всим убором козацким, янчарок добрих пять, панцир дощатий з щитом, а ежели що походе, жена моя, а их matka, й больше уделит, що изволе себе») і одну удову («А дочке Марии пять тисеч коп доброй монети грошей з двома унуками, й еи дочерми Вацкою й Ганною, й по десеть фунтов сребра, да футор зо всеми приналежимостми будучий на Шабелниках з божжим, з бидлом рогатим й овцами, пасека на Опанасовце с пчелми дочци же моей Марии»), а також племінника. («Братаничу же моему Якиму Антоновичу пару добрих верхових коней, един сивий мастю, а другой гнедий татарский зо всею зброєю, ронзчик злоцестий с каменцями, янчарок люд среблом две, кобил десеть з жеребцем сивим лядским, панцир колчатий з злоцесскою мисюркою й карбаши, тисеча коп грошей»)¹³.

Старший брат Івана Антон Волевач у тестаменті названий покійним. Син Антона Яким до повноліття знаходився під опікою дядька Івана, а 1640 р. отримав батьківський спадок («А старшого опокійного брата моего, Антона, син его в опеку нам покойним вручен бил до зросту мне, якого як опекун приведши его до розуму й всю субстанцию покойного брата моего й его отца, Якиму, братаничеви своему, додержавши ву власти прилюдне вручил в року шесть сот четири десятом, на что от его, Якима братанича, й квит имею»)¹⁴. У козацькому реєстрі 1649 р. Антон Волеваченко фіксується, але його місце засвідчує, що це відносно молода людина, тому ідентифікувати його з Антоном Тихоновичем не вважаємо за можливе. Це інша людина, можливо, старший син Антона, тобто Антон Антонович, який отримав батьківський спадок ще за життя останнього¹⁵.

Я. Чарниш назвав єдиною спадкоємницею свою 21-річну вагітну дружину Марфу Ширавіну - можливу майбутню дитину. Мати його Євдокія Костянтинівна Голуб нещодавно померла. Це сталося 31 травня 1743 р. Я. Чарниш вказував «тело же мое по христіанському обычаю погresti в честечку Кролевце, близ костей матки моей»¹⁶.

З інших джерел відомо, що удова Чарниша Марфа Степанівна Ширай (1724-1764.29.02.) у 1746 р. народила доньку Ганну, яка пізніше стала дружиною Григорія Григоровича Фидрикевича.

9 червня 1747 р. Марфа Степанівна повторно вийшла заміж, за Михайла Васильовича, й Скоропадського стала його третьою дружиною. Тому звертаємо увагу на умови виконання V заповіту, які ставив Я. Чарниш: «понеже по исчисленію моему з упомянутою женою моею явилось тое, что уже тому назад месяцей іст четыре, как оная жена моя от мене стала обремененна, для того всем добрам по природному наследію на мене спадающим (зверх записе от мене жене моей определенним) быть за нею ж женою моею Марфою Ширавеиною й за наследіем от мене понесшим, а ею родячимся, вечно; ежели ж бы тое наше наследіе по воле Божіей умерло, то самой жене моей предпоказанной оними добрами (не считая в то число, что ей записом от мене определено), если она пребудет во удестве, владеть без препятствия, так как о удествующих женах по правам Малороссійским дозволено; если ж бы она имела посагнуть замуж, то оние добра должны спасти во владеніе ближнему моему родственнику, а он должен жене моей то наградить, что она з своего іменія на помяновеніе души моей істерает»¹⁷.

Волевач вказував на чотири церкви у Чигирині: «На церкви же, Спаскую, Пречискую, Петровскую й Николскую, на все чтире, по тисечи коп грошей, да на повинование священником спаскому чигринскому отцу протопопе Пеште коп сто, пречискому, святопетровскому й николскому по три десеть коп»¹⁸. Я. Чарниш взагалі не згадував жодної церкви і ми не маємо додаткових даних, щоб якось пояснити цей факт.

Карабарацією (звісткою про підтвержуючі знаки) є наступна частина заповіту: «К сей же духовной упросилем его млости пана Зеновия Богдана Хмелницкого, гетмана Войска Запорожского, яко своего покровенного, подпис руки й с приложене печати войсковой гетманской». Наявність свідків була обов'язковою «При котором писанию й правованю сей духовной моей били люде добрие й вери годние». У заповіті свідками перераховані священник пречистенський чигиринський Стефан Яремійович і два покозачених шляхтича Богдан Пешта і Федір Коробка, перший з яких був хоружим військовим, а другий - отаманом городовим чигринским. Коробка згадувався у реєстрі 1649 р. серед значного військового товариства. «Сей вишшеписанній, з доброй памяти моей учинений, тестамент утверждаю бут вечно при своей силе й для того на нем своеручно подписуюсь й о подписи свидетелей нижеподписавшихся»¹⁹.

Кінцевий протокол (дапіт) засвідчив час написання документу: «Писан сей тестамент священником пречиским Стефаном Еремеевичем року божого тисеча шесть сот пять десятого, м-ця ноябра второго». Місце написання визначається дотично через вказівку пречистенського священника чигиринського як Чигирин. Слово «дня» упущене переписчиками, оскільки сам текст дозволяє це зрозуміти. У тестаменті Я. Чарниша кінцевий протокол передує інтитуляції і карабарації: «такое же по написаню сего тестаменту сторонного человека упросил. 1745 года, декабря двадцать сегого дня»²⁰. Стосовно субскрипції збереглася лише її частина - «Богдан Хмелницкий, рука власна. /Место печати Богдана Хмелницкого». Переписчики залишили поза увагою притиснені до тестаменту печатки (вірогідно, вони були, бо Пешти і Коробки - шляхтичі) і підписи. Субскрипція у тестаменті Я. Чарниша розпочинається так: «У сего тестаменту свидетелем бил генералний подскарбій Михайло Скоропадскій й по прошенію пана Якова Чарниша на оном подписался й печать свою приложил», за цим йшла інформація про другого свідка: «У сего тестаменту свидетелем бил войсковий товариш Иван Пухович й по прошенію пана Якова Чарниша на оном подписался й печать свою приложил», текст закінчувався словами: «Сего тестамента будучи от его пана Чарниша писал й в том подписался Глуховской ратуши писар Семен Евсеев»²¹.

Отже, духовні заповіти козацької старшини є важливим історичним джерелом приватно-правового походження, які мають високий ступінь інформативності і репрезентативності.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура Я.С. Историчне джерелознавство; Підручник. – К., 2002. – С.357; 2. Модзалевский В. Два старинных духовных завещания // Историко - литературный сборник. Посвящается Л. Й. Срезневскому (1891-1916). – Л., 1924; 3. Попружна А. Духовні заповіти як джерело з історії благодійництва козацької старшини (за матеріалами тестаментів другої половини XVII - XVIII ст.) Матеріали науково-практичної конференції «Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII - початку XVIII століття». – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006; 4. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту. – К., 1995. – С.27; 5. Любецкий архив графа Г.А.Милорадовича. – Вып.1. – К., 1898. – С.18; 6. Там само. – С.19; 7. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту. – К., 1995. – С.28; 8. Любецкий архив графа Г.А. Милорадовича. – Вып.1. – К., 1898. – С.18; 9. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту. – К., 1995. – С.28; 10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11437. – Арк. 114; 11. Там само; 12. Там само; 13. Там само. – Арк. 115; 14. Там само. – Арк. 114;

15. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту. – К., 1995. – С.28; 16. Любецький архив графа Г.А. Милорадовича. – Вып. I. – К., 1898. – С.18; 17. Там само. – С.19; 18. Кілессо С. Чигирин – гетьманська столиця // Київська старовина. – 1995. – №5. – С.7; 19. Любецький архив графа Г.А. Милорадовича. – Вып. I. – К., 1898. – С.18; 20. Там само; 21. Там само.

Т.В. Кузнець

ЕПИСКОП ФЕОДОСІЙ ОЛТАРЖЕВСЬКИЙ В НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Багатовікова історія Православної Церкви складається із подієвої канви та діяльності тисяч священнослужителів, котрі водночас були духовними поводитирами своєї пастви та яскравими постатями національно-духовного життя. В час розбудови Української держави нагальним завданням є не лише правдиве відтворення історичної минувшини, поцінування ролі церкви в історії України та створення загального історичного літопису держави і Церкви, але й увиразнення ролі місця в історії визначних церковних діячів. Персоналістичний вимір історії робить її зрозумілішою, яскравішою, різнобарвнішою. Надто коли йдеться про регіональну історію, дослідження якої нині є досить актуальним. Адже регіональні дослідження мають чи не найбільший виховний потенціал, вони водночас доповнюють загальноісторичні висліди і сприяють унаочненню та олюдненню історії.

Метою даної розвідки є узагальнення окремих біографічних даних і створення цілісного життєпису неординарної постаті священнослужителя, який піднявся із звичайної родини парафіяльного священника до високопоставленого служителя Церкви, який був першим **обраним** виділ. авт. – Т.К.), а не призначеним ректором Київської Духовної Академії, який дозволив собі не підкоритися вищому церковному керівництву й не поїхати на нове місце служби, але при цьому не втратити свій авторитет у цього ж керівництва і який, нарешті, був високоосвіченою й духовно багатою людиною, яка навколо себе випромінювала добро, загальнолюдські цінності й гуманізм. Цей священнослужитель був для своїх сучасників зразком для наслідування, його постать і понині залишається досить помітною в національно-духовному житті України ХХ ст.

Стосовно історіографії відразу зауважимо, що окремого цілісного дослідження життя, діяльності і місця єпископа Олтаржевського в духовному житті тогочасного суспільства ще не створено. Окремі фрагменти з його біографії та діяльності друкувалися в церковній періодичній пресі¹, основна хронологія його життя знайшла висвітлення у матеріалах некрологічного характеру², а власні враження і деякі оцінки діяльності Преосвященного Феодосія містять спогади сучасників³. Знайомство з названими публікаціями утвердило авторку в думці, що це непересічна особистість, доля якої пов'язана з Уманщиною, і яка заслуговує на повернення імені із забуття і пошанування його.

За загальною назвою «православне духовенство» стоять сотні постатей священнослужителів, які народилися на благодатній українській землі, виростили серед української природи, зростали разом із селянськими дітьми і упродовж усього земного шляху залишалися вірними традиціям і культурі своїх пращурів. Їх стосунки з православною паствою ґрунтувалися на взаємоповазі, довірі та християнській любові до ближнього. Природні здібності та уроджений інтелект багатьох із них, попри скромність та інтелігентність, підносили їх на вищі щаблі церковної ієрархії. Одним із таких був Преосвящений Феодосій, єпископ Оренбурзький і Тургайський, дитинство якого пройшло на Уманщині, а найбільш плідні роки священницької діяльності стали окремою сторінкою історії Православної Церкви в Україні.

Народився майбутній єпископ Феодосій (в миру – Петро Наркісович Олтаржевський) 1 грудня 1867 року в священницькій сім'ї. Щодо місця його народження, то перш за все хочеться виправити прикру помилку тих дослідників, які називають Уманський повіт Київської губернії. Припускаються цієї помилки тому, що батько Олтаржевського деякий час був настоятелем Уманського міського собору й був досить відомим та авторитетним протоіреєм Уманщини. Сім'я справді деякий час мешкала в Умані й початкову духовну освіту молодий Олтаржевський здобув в Уманському духовному училищі. Та попри ці факти, зіставлення хронології та зібрані документи біографії стверджують зовсім інше.

Батько – Наркіс Олтаржевський – по закінченні Київської духовної семінарії як кращий випускник отримав направлення до Київської Академії, але за станом здоров'я залишив навчання на першому курсі і в 1844 р. прийняв священство в с. Крюковщині Київського повіту. В 1845 р. його переведено на нове місце служби – в м. Жорнище Липовецького повіту Київської губернії, де він